

KEROLAJN
KRIJADO PERES

NEVIDLJIVE

**Kako podaci kroje svet
po meri muškaraca**

Prevela s engleskog
Maja Bajić

■ Laguna ■

Naslov originala

Caroline Criado-Perez

INVISIBLE WOMEN

Data Bias in a World Designed for Men Hardcover

Copyright © 2019, Caroline Criado-Perez

Translation copyright © 2021 za srpsko izdanje, LAGUNA

Za žene koje istrajavaju: Ostanite napore!

Sadržaj

Predgovor 11

Uvod: Muškarac kao standard 17

Prvi deo: Svakodnevica

Prvo poglavlje: Ima li seksizma u čišćenju snega? 43

Drugo poglavlje: Rodno neutralni pisoari 60

Drugi deo: Radno mesto

Treće poglavlje: Dugi petak 81

Četvrto poglavlje: Mit o meritokratiji 104

Peto poglavlje: Efekat Henrija Higinosa 123

Šesto poglavlje: Kad vrediš manje od cipele 138

Treći deo: Dizajn

Sedmo poglavlje: Hipoteza pluga 155

Osmo poglavlje: Univerzalna muška veličina 167

Deveto poglavlje: More muškaraca 178

Četvrti deo: Zdravlje

Deseto poglavlje: Lekovi ne pomažu 201

Jedanaesto poglavlje: Jentlin sindrom 222

Peti deo: Javni život

Dvanaesto poglavlje:

Besplatan resurs za eksploataciju 243

Trinaesto poglavlje: Iz ženskog u muški novčanik 256

Četrnaesto poglavlje: Ženska prava su ljudska prava 268

Šesti deo: Kad stvari krenu po zlu

Petnaesto poglavlje: Ko je zadužen za obnovu? 291

Šesnaesto poglavlje: Neće vas ubiti katastrofa 298

Pogovor 313

Izjave zahvalnosti 321

O autorki 325

Predstava o svetu, poput samog sveta, delo je muškaraca; oni ga opisuju sa svoje tačke gledišta, koju smatraju apsolutnom istinom.

Simon de Bovoar

Predgovor

Veći deo zabeležene ljudske istorije počiva na odsustvu podataka. Počev od teorije o muškarcu lovcu, hroničari prošlosti ostavljali su malo prostora za ulogu žena u razvoju čovečanstva, kako kulturnom tako i biološkom. Umesto toga, životi muškaraca predstavljali su život ljudi uopšte. Kad je reč o životu druge polovine čovečanstva, često nailazimo na tišinu.

A te tišine su svuda oko nas. Naša kultura ih je puna. Filmovi, vesti, književnost, urbanističko planiranje, ekonomija. Naše priče o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Sve su obeležene – zapravo, iskrivljene – „odsutnim prisustvom“ u obliku žene. To je odsustvo rodno osetljivih podataka.

Odsustvo rodno osetljivih podataka ne svodi se samo na tišinu. Te tišine, to jest praznine, imaju svoje posledice. One svakodnevno utiču na živote žena. Uticaj može da bude relativno blag. Da drhte u kancelariji u kojoj je temperatura podešena u skladu s muškom normom, recimo, ili da se muče da dohvate gornju policu postavljenu prema muškoj normi za visinu. To je svakako iritantno. I nesumnjivo nepravedno.

Ipak, nije životno ugrožavajuće. Poput sudara u automobilu u kome sigurnosne mere ne uzimaju u obzir ženske dimenzije.

Poput mogućnosti da vam ne prepoznaju infarkt jer su vam simptomi „atipični“. Po te žene, posledice života u svetu skrojenom prema muškim podacima mogu da budu smrtonosne.

Važno je napomenuti da odsustvo rodno osetljivih podataka uglavnom nije maliciozno, niti čak namerno. Naprotiv. To je jednostavno posledica načina razmišljanja koji postoji hiljadama godina i koji se zapravo pretvorio u *nerazmišljanje*. I to dvostruko nerazmišljanje: muškarci se podrazumevaju, a žene se ne pominju. Jer, kad kažemo „čovjek“, najčešće mislimo „muškarac“.

Ova primedba nije nova. Simon de Bovoar je još 1949. godine napisala čuvene reči: „Čovečanstvo je muškog roda i muškarac ne definiše ženu kao takvu već prema sebi; žena se ne posmatra kao autonomno biće. [...] On je subjekat, Apsolut – ona je Drugi.“^{1*} Nov je kontekst u kome žene danas predstavljaju „Drugog“. Taj kontekst je svet koji postaje zavisan od podataka. Velike količine podataka. Među kojima veliki algoritmi tragaju za velikim istinama pomoću velikih računara. Međutim, kad velike količine podataka sadrže velike praznine, te istine su u najboljem slučaju poluistine. A za žene često uopšte i ne važe. Kao što informatičari i informatičarke sami kažu: „Đubre uđe, đubre izađe.“

Zbog ovog konteksta, potreba da se počne s prikupljanjem rodno osetljivih podataka još je veća. Veštačka inteligencija (VI) koja pomaže lekarskom osoblju u postavljanju dijagnoza, koja pregleda CV-jeve ili čak obavlja razgovor s potencijalnim kandidatima i kandidatkinjama za posao već je u širokoj upotrebi. Međutim, VI se uči na setovima podataka koji su puni rupa, a pošto su algoritmi često zaštićeni kao vlasnički softver, ne možemo ni da ispitamo da li su te rupe uzete u obzir. Ipak, sudeći po informacijama koje su dostupne, čini se da nisu.

* Simon de Bovoar, *Drugi pol I* (1949), prevod Zorice Milosavljević. U fusnotama su date napomene prevoditeljke. Brojevi u tekstu upućuju na izvore korišćene u knjizi. Fajl s izvorima nalazi se na sajtu Lagune www.laguna.rs u odeljku *Nevidljive*. Nazivi izvora su dati u originalu i u elektronskoj formi radi lakšeg traženja na internetu. (Prim. prev.)

Brojevi, tehnologija, algoritmi – sve je to od suštinskog značaja za priču o *Nevidljivima*. Međutim, to je samo polovina priče. „Podatak“ je samo druga reč za „informaciju“, a informacije mogu imati mnogo izvora. Statistika predstavlja vrstu informacije, ali to važi i za ljudsko iskustvo. Zato je moja tvrdnja da kad osmišljavamo svet koji bi trebalo da odgovara svima, u tome moraju da učestvuju i žene. Ako odluke koje utiču na sve nas donose samo beli, zdravi muškarci (u devet od deset slučajeva iz Amerike), i to podrazumeva odsustvo podataka – isto kao i nesakupljanje informacija o ženskim organizmima u medicinskim istraživanjima. A neuključivanje ženske perspektive, kao što ću pokazati, predstavlja važan uzrok nenamerne pristrasnosti u korist muškaraca koja (često u dobroj veri) pokušava da se prikaže kao „rodna neutralnost“. Na to je Simon de Bovoar mislila kad je rekla da muškarci veruju da je njihovo stanovište apsolutna istina.

Ženska pitanja koja muškarci ne uzimaju u obzir obuhvataju čitav niz oblasti, ali u nastavku teksta primetićete da se iznova pojavljuju tri teme – žensko telo, ženski teret neplaćenog staranja i muško nasilje nad ženama. Ove značajne teme tiču se skoro svakog aspekta našeg života, i utiču na naš doživljaj svega, od javnog prevoza do politike, na radnom mestu i u lekarskoj ordinaciji. Međutim, muškarci ih zaboravljaju jer oni nemaju ženska tela. Oni, kao što ćemo videti, obavljaju samo delić neplaćenog rada koji žene obavljaju. I premda su i sami izloženi muškom nasilju, ono se manifestuje na drugačiji način u odnosu na nasilje nad ženama. Ove razlike se ignorišu i svi se i dalje ponašamo kao da su muško telo i njegov doživljaj života rodno neutralni. To predstavlja oblik diskriminacije nad ženama.

U knjizi ću koristiti termine „pol“ i „rod“. Pod „polom“ podrazumevam biološke karakteristike koje određuju da li je osoba muško ili žensko, XX i XY. Pod „rodom“ podrazumevam društvena značenja koja pridajemo biološkim činjenicama

– kako se ponašamo prema ženama zato što ih *smatramo* ženama. Samo jedan pojam je izmišljen, ali oba su stvarna. I oba imaju važne posledice po žene koje se snalaze u svetu skrojenom na osnovu muških podataka.

Međutim, iako u knjizi pominjem i pol i rod, kao sveobuhvatni termin koristim „odsustvo *rodno* osetljivih podataka“ jer pol nije razlog zbog koga se ženski podaci ne koriste već je to rod. Imenovanjem pojave koja nanosi veliku štetu mnogim ženama želim jasno da istaknem njen glavni uzrok, a protivno brojnim tvrdnjama koje ćete pročitati na ovim stranicama, problem nije u ženskom telu. Problem je u društvenom značenju koje mu pripisujemo, kao i u društveno uslovljenoj činjenici da ga ne uzimamo u obzir.

Nevidljive govore o odsustvu – a o tome je ponekad teško pisati. Ako postoji nedostatak podataka o ženama u načelu (kako zbog toga što se podaci uopšte ne prikupljaju, tako i zbog toga što se prikupljeni podaci ne razdvajaju po polu), kad je reč o tamnopotim ženama, ženama s invaliditetom, ženama iz radničke klase, podaci praktično ne postoje. Ne samo zato što se ne sakupljaju već zato što se ne odvajaju od muških podataka, to jest nisu „polno razvrstani“. U statistici o zastupljenosti žena u raznim branšama, od visokog školstva do filmske industrije, podaci se daju za „žene“ i „etničke manjine“, dok se podaci o ženama iz etničkih manjina gube unutar ovih većih grupa. Ono što postoji biće navedeno u knjizi, ali to je retkost.

Ova knjiga se ne bavi psihoanalizom. Nemam uvid u lične stavove onih koji su odgovorni za odsustvo *rodno* osetljivih podataka, što znači da ne mogu da ponudim neoboriv dokaz za to zašto je do njega došlo. Mogu samo da vam predstavim podatke i zamolim vas da sagledate činjenice. Takođe, ne zanima me da li je osoba koja je napravila androcentričan alat potajni seksista. Važan je obrazac. Bitno je pitanje da li ćemo, na osnovu izloženih podataka, moći razumno da zaključimo da je odsustvo *rodno* osetljivih podataka samo jedna velika slučajnost.

Ja tvrdim da nije. Moja teza je da odsustvo rodno osetljivih podataka predstavlja i uzrok i posledicu nerazmišljanja kojim se podrazumeva da je čovečanstvo muškog roda. Pokazaću koliko je ovakva pristrasnost česta i rasprostranjena, i kako ona kvari navodno objektivne podatke koji sve više gospodare našim životima. Pokazaću da i u ovom superracionalnom svetu kojim upravljaju neutralni superračunari žene i dalje predstavljaju *Drugi pol* Simon de Bovoar, i da je još prisutna opasnost da budu skrajnute, u najboljem slučaju, kao podvrsta muškarca.

Uvod: Muškarac kao standard

Uverenje da muškarac predstavlja standard za čoveka utkano je u same temelje ljudskog društva. To je stara i uvezana navika, stara koliko i teorije o evoluciji čoveka. U četvrtom veku pre nove ere Aristotel je smelo postavio muški standard kao neporecivu činjenicu: „Prvo odstupanje od tipa jeste mogućnost da potomak bude ženka, a ne mužjak“, napisao je u svom delu iz oblasti biologije *O rađanju životinja*. (Uz napomenu, doduše, da ova aberacija predstavlja „prirodnu nužnost“.)

Više od šest hiljada godina kasnije, 1966, Univerzitet u Čikagu održao je simpozijum o primitivnim društvima lovaca sakupljača. Nosio je naziv „Čovek lovac“. Više od sedamdeset pet socijalnih antropologa iz svih krajeva sveta okupilo se da raspravlja o značaju lova za evoluciju čoveka. Konsenzus je bio da je njegova uloga centralna.¹ „Biološki, psihološki i kulturni razvoj koji nas je izdvojio u odnosu na majmune – to dugujemo lovcima iz prošlosti“, tvrdio je jedan rad objavljen u zborniku. I to bi bilo u redu da, kako su feministkinje istakle, ova teorija nije problematična kad je reč o evoluciji žena. Jer, kako se u zborniku naglašava, lov je bio muška radnja. Ako „naš intelekt, interesovanja, emocije i osnovni oblici društvenog života

predstavljaju evolucione rezultate uspješne lovačke adaptacije“, šta to znači za ženski deo čovečanstva? Ako muškarci pokreću evoluciju čoveka, jesu li žene uopšte ljudi?

U danas čuvenom eseju *Žena sakupljačica* iz 1975. godine antropološkinja Sali Slokum preispituje značaj muškarca lovca.² Prema njenim rečima, antropolozi „tragaju za primerima ponašanja muškaraca i pretpostavljaju da je to dovoljno objašnjenje“. Da bi popunila prazninu, ona postavlja jednostavno pitanje: Šta su žene radile dok su muškarci lovili? Odgovor glasi: Sakupljale hranu i brinule se o deci tokom „dužih perioda dečje nesamostalnosti“, što je zahtevalo saradnju. U svetlu ovog saznanja, negoduje Sali Slokum, „zaključak da je osnovna ljudska adaptacija bila muška želja za lovom i ubijanjem pridaje prevelik značaj agresiji, koja ipak predstavlja samo jedan faktor ljudskog života“.

Prošlo je više od četrdeset godina otkako je Sali Slokum iznela svoju kritiku, ali androcentričnost je i dalje prisutna u teoriji evolucije. „Naučnici otkrivaju da je čovek razvio instinkt za ubijanjem“, glasilo je naslov članka objavljenog u *Independentu* 2016. godine.³ U njemu se prenose zaključci akademskog rada pod nazivom „Filogenetski uzročnici ubijanja kod ljudi“, koji tvrdi da su ljudi evolucijom postali šest puta opasniji po sopstvenu vrstu od prosečnog sisara.⁴

Iako je ovo nesumnjivo tačno na nivou naše vrste, u stvarnosti je usmrćivanje drugih ljudskih bića prevashodno muška preokupacija: tridesetogodišnja analiza ubistava u Švedskoj pokazala je da devet od deset ubistava počine muškarci.⁵ Ovo potvrđuje statistika iz drugih zemalja, uključujući Australiju,⁶ Veliku Britaniju⁷ i SAD⁸. Studija UN iz 2013. godine pokazala je da na globalnom nivou 96%⁹ ubica čine muškarci. Da li su onda ljudi ubilački nastrojeni, ili samo muškarci? A ako žene u načelu nisu sklone ubijanju, šta da mislimo o ženskoj „filogeniji“?

Pristup u istraživanju po kome se, ukoliko nije drugačije naznačeno, pod čovekom podrazumeva muškarac, zapatio

se u raznim etnografskim oblastima. Pećinski crteži, recimo, često prikazuju loviniu, te su naučnici pretpostavili da su ih izradili muškarci, lovci. Međutim, nova analiza otisaka šaka koji se nalaze pored crteža u pećinama u Francuskoj i Španiji pokazuje da su većinu njih nacrtale žene.¹⁰

Čak ni ljudske kosti nisu izuzete iz stava „muškarac ukoliko se ne naglasi drugačije“. Ako mislite da su ljudski kosturi objektivno ili muški ili ženski i shodno tome ne mogu biti apriori muški, varate se. Više od stotinu godina, uprkos očigledno ženskoj karlici, vikinški kostur iz desetog veka poznat kao „Ratnik iz Birke“ smatrao se muškarcem jer je bio sahranjen pored kompleta oružja i dva žrtvena konja.¹¹ Grobni prilog ukazivao je na to da je pokojna osoba bila ratnik,¹² a ratnici su bili muškarci (brojna pominjanja ratnica u vikinškim predanjima arheolozi otpisuju kao „mitske ukrase“¹³). No, iako je, kad je reč o polu, oružje izgleda važnije od karlice, nije važnije od DNK – analiza obavljena 2017. potvrdila je da kosti pripadaju ženi.

Rasprava se, međutim, nije tu okončala. Samo su se argumenti promenili.¹⁴ Možda su kosti izmešane; možda postoje drugi razlozi zašto je žensko telo zakopano s tim predmetima. Moguće je da su naučnici koji ovo tvrde u pravu (mada na osnovu položaja grobnog priloga autori studije odbacuju njihove kritike). Ipak, njihov otpor je indikativan, pogotovo zato što se pod sličnim okolnostima muški kosturi „ne preispituju na isti način“.¹⁵ Prilikom iskopavanja grobnica arheolozi gotovo uvek pronalaze muškarce, što, kako je priznati antropolog Filip Voker 1995. godine ironično primetio u tekstu o određivanju pola po lobanjama, „nije u skladu s poznatim odnosima polova u postojećim ljudskim populacijama“.¹⁶ A s obzirom na to da su Vikinškinje mogle da poseduju zemlju, da nasleđuju imovinu i postanu moćne trgovkinje, zašto je nemoguće da su i ratovala?¹⁷

Uostalom, to nisu jedini ostaci ratnica koji su otkriveni. „Brojni kosturi žena s vidnim tragovima borbe pronađeni su

široim evroazijskih stepa od Bugarske do Mongolije“, napisala je Natali Hajns u *Gardijanu* (*Guardian*).¹⁸ U narodima poput starih Skita, koji su se borili na konjima koristeći lukove i strele, muškarci nisu imali prednost kao ratnici. DNK analize kostura zakopanih s oružjem u više od hiljadu skitskih grobnica od Ukrajine do srednje Azije pokazale su da je 37% Skićanki aktivno ratovalo.¹⁹

Činjenica da je stav „muškarac ukoliko se ne naglasi drugačije“ toliko uvrežen u našem načinu razmišljanja i nije tako čudna kad shvatimo da je on sastavni deo onoga što čini kamen temeljac društva: samog jezika. Kritikujući androcentričnost antropologije, Sali Slokum je istakla da se pristrasnost ne očituje samo „u načinu na koji se oskudni podaci tumače već i u samom jeziku koji se koristi“. Reč „čovек“,* piše ona, „koristi se na tako dvosmislen način da je nemoguće odrediti da li se odnosi na muškarce ili ljudsku vrstu uopšte“. Ovaj problem naveo je Sali Slokum da posumnja da je „za mnoge antropologe reč 'čovек', koja se navodno odnosi na ljudsku vrstu, zapravo sinonim za 'muškarca'“. Kao što ćemo videti, dokazi govore da je verovatno u pravu.

U pesmi *Mit* Mjurijel Rukajzer ostareli, oslepele Edip pita Sfingu: „Zašto nisam prepoznao majku?“ Sfinga odgovara da je Edip pogrešno odgovorio na njeno pitanje (šta ujutru hoda na četiri noge, popodne na dve, a uveče na tri). „Odgovorio si: čovek. Nisi pomenuo ženu.“ „Ali“, odgovara Edip, „kad kažeš 'čovек', podrazumevaš i žene. To svi znaju.“

Zapravo je Sfinga u pravu, a Edip greši. Kad kažemo „čovек“, ne podrazumevamo tu i žene, iako tehnički „to svi znaju“. U prethodnih četrdeset godina brojne studije na raznim jezicima dosledno pokazuju da se „generički muški rod“ (upotreba

* Dok srpski jezik razlikuje reči „čovек“ i „muškarac“ (premda se i danas reč „čovек“ često koristi u značenju „muškarac“), u engleskom ta distinkcija ne postoji – i jedno i drugo je „man“. (Prim. prev.)

muškog roda u rodno neutralnom smislu) ne tumači generički.²⁰ Tumači se prevashodno kao muški.

Kad se koristi generički muški rod, ljudi se češće sete slavni muškaraca nego slavni žena;²¹ češće procenjuju neko zanimanje kao muško;²² češće predlažu muške kandidate za poslove i političke funkcije.²³ Takođe, žene se ređe prijavljuju i ređe postižu uspeh na razgovorima za poslove koji se reklamiraju u generičkom muškom rodu.²⁴ Štaviše, generički muški rod se tako često poistovećuje s muškim da to prevazilazi inače jake stereotipe, pa se zanimanja kao što je „kozmetičar“, koja su tipično ženska, odjednom vide kao muška.²⁵ To remeti i naučne studije i stvara neku vrstu „odsustva meta-podataka“. Rad iz 2015. koji je proučavao odgovore u upitnicima za samoprocenu na studijama psihologije pokazao je da je upotreba generičkog muškog roda uticala na odgovore žena i menjala „značaj rezultata testova“.²⁶ Zaključak je bio da njegova upotreba „može da pokaže nerealne razlike između žena i muškaraca, koje se ne bi pojavile u rodno neutralnoj verziji istog upitnika ili u verzijama napisanim na jezicima s prirodnim rodom“.

Pa ipak, uprkos višedecenijskim dokazima da generički muški rod nije ni najmanje jasan, u mnogim zemljama zvanična jezička politika i dalje insistira na tome da je reč o formalnosti čija upotreba mora da se nastavi upravo zarad jasnosti. Godine 2017. Francuska akademija, neprikosnoveni autoritet za francuski jezik, grmela je protiv „izopačenog inkluzivnog pisanja“, tvrdeći da „francuskom jeziku preti smrtna opasnost“ od alternativa za generički muški rod. I druge zemlje, uključujući Španiju²⁷ i Izrael,²⁸ vodile su slične rasprave.

Pošto engleski jezik ne poseduje gramatički rod, danas je upotreba generičkog muškog roda u njemu prilično ograničena. Reči poput „doktor“ i „pesnik“ nekad su imale generički muški rod (dok se za doktorke i pesnikinje govorilo – često podrugljivo – „poetesa“ i „doktoresca“), ali danas se smatraju rodno neutralnim. Međutim, dok se njegova formalna

upotreba održava samo u tekstovima sitničara koji uporno insistiraju na korišćenju zamenice „on“ u smislu „on ili ona“, generički muški rod vratio se kroz neformalnu upotrebu reči „druže“ i „momci“* u navodno rodno neutralnom smislu. Nedavno je jedna rasprava u Britaniji pokazala da je nekima muški standard i dalje veoma važan: kad je 2017. prva žena na čelu Londonske vatrogasne brigade Deni Koton predložila da se u reči *fireman* (vatrogasac) drugi deo *man* (čovjek, muškarac) zameni rečju *fighter* (borac, ali i borkinja), zatrpali su je pismima punim uvreda.²⁹

S druge strane, jezici poput francuskog, nemačkog i španskog imaju nastavke za rod. Tu je koncept muškog i ženskog utkan u sam jezik. Sve imenice imaju ili muški ili ženski rod. Sto je na španskom ženskog roda, a automobil je muškog: *la mesa roja* (crveni sto); *el coche rojo* (crveni automobil). Kad je reč o imenicama koje se odnose na ljude, iako postoje i muški i ženski oblici, standardni rod je uvek muški. Guglajte reč „advokat“ na nemačkom. Rezultat će biti „*Anwalt*“, reč koja označava advokata muškarca, ali se koristi i u generičkom smislu. Reč za advokaticu je „*Anwältin*“ (uzgred, činjenica da se ženski oblici poput ovog grade od muških predstavlja još jedan diskretan način da ženu prikažemo kao odstupanje od muškog tipa – kao, kako Simon de Bovoar kaže, Drugog). Generički muški rod koristi se i kad je u pitanju grupa ljudi: kad je rod nepoznat, ili kad je grupa mešovita, koristi se muški rod. Na španskom bi se za grupu od stotinu profesorki reklo „*las profesoras*“ – ali čim dodate jednog profesora, grupa postaje „*los profesores*“. To je moć muškog standarda.

Kod jezika s nastavcima za rod generički muški rod i dalje prevladava. Poslovi se i dalje često oglašavaju u muškom obliku, pogotovo ako su za vodeće pozicije.³⁰ Jedna austrijska

* U originalu *dude, guys i lads*. Na srpskom sličnu pojavu vidimo u neformalnoj upotrebi reči „brate“. (Prim. prev.)

studija jezika korišćenog u oglasima za vodeće pozicije nedavno je utvrdila da razmera upotrebe muškog i „rodno ravnopravnih oblika“ (podjednako i muškog i ženskog) iznosi 27:1.³¹ Evropski parlament veruje da je pronašao rešenje za ovaj problem. Od 2008. godine postoji preporuka da se na jezicima s nastavcima za rod na kraju oglasa za posao doda „(m/ž)“. Ovo, navodno, čini generički muški rod ravnopravnijim jer nas podseća na to da žene postoje. U pitanju je lepa ideja, ali nije bila potkrepljena podacima. Kad su istraživači testirali njen uticaj, otkrili su da ona ne umanjuje isključivost upotrebe generičkog muškog roda – što ilustruje značaj sakupljanja podataka *pre* utvrđivanja politike.³²

Da li prepucavanje oko reči išta znači u stvarnom svetu? Možda i znači. Godine 2012. analiza Svetskog ekonomskog foruma pokazala je da u zemljama čiji jezik ima nastavke za rod i u skoro svakoj rečenici jasno razlikuje muške i ženske oblike, vlada najveća rodna neravnopravnost.³³ Međutim, postoji jedna zanimljivost: u zemljama s jezicima bez roda (poput mađarskog i finskog) ne vlada najveća ravnopravnost. Ta čast pripada trećoj grupi, zemljama čiji jezici imaju prirodni rod, poput engleskog. Ti jezici dopuštaju označavanje roda (žena-nastavnik, muška medicinska sestra), ali uglavnom ga ne upisuju u samu reč. U studiji se zaključuje da ako ne postoji način da naznačite rod, ne možete da „ispravite“ skrivenu pristrasnost u jeziku tako što ćete istaći „prisustvo žena na svetu“. Ukratko: pošto se muškarci podrazumevaju, važno je da li za žene uopšte postoje reči.

Iako padamo u iskušenje da pomislimo da androcentričnost koja je ukorenjena u jeziku predstavlja samo ostatak nazadnih vremena, dokazi ne idu u prilog tome. „Najbrže rastući jezik“³⁴ na svetu, koji koristi više od 90% svetske onlajn populacije, jesu emodžiji.³⁵ Ovaj jezik nastao je 1980-ih u Japanu i više ga koriste žene:³⁶ 78% žena naspram 60% muškaraca.³⁷ Pa ipak, do 2016. svet emodžija bio je neočekivano muški.

Emodžije koje imamo na pametnim telefonima bira *Junikod konzorcijum* (*Unicode Consortioum*), grupa organizacija pompeznog imena iz Silicijumske doline koje zajednički određuju univerzalne, međunarodne softverske standarde. Ako *Junikod* odluči da određeni emodži (recimo „špijun“) treba da se doda aktuelnoj ponudi, oni će odrediti koji će se kod koristiti. Svaki proizvođač telefona (ili platforma poput *Tvitera* ili *Fejsbuka*) potom će razviti sopstveno tumačenje izgleda „špijuna“. Međutim, svi će koristiti isti kod da bi, kad komuniciraju preko različitih platformi, korisnici mogli da govore istu stvar. Lice sa srcima umesto očiju uvek je lice sa srcima umesto očiju.

Kod većine emodži likova *Junikod* dosad nije isticao rod. Emodži „trkača“, kojeg je većina platformi prvobitno predstavila kao muškarca koji trči, trebalo je da obuhvati i muškarce i žene. Slično tome, za originalni emodži za policajca *Junikod* nije naveo da je reč o muškarcu, ali sve platforme su generički muški rod upravo tako protumačile.

Godine 2016. *Junikod* je odlučio da preduzme nešto u vezi s tim. Napustivši dotad rodno „neutralni“ stav, svim emodžijima koji prikazuju ljude eksplicitno su naglasili rod.³⁸ Umesto „trkača“, koji je univerzalno predstavljan kao muškarac, *Junikod* je objavio kod za trkača i trkačicu. Muške i ženske opcije sada postoje za sva zanimanja i sve sportove. To je mala, ali važna pobeda.

Lako je optužiti proizvođače telefona i društvene mreže za seksizam (kad i jesu seksisti, to je često nesvesno). Ali istini za volju, čak i da su nekako uspeli da osmisle prikaz „rodno neutralnog“ trkača, većina nas bi ga doživela kao muškarca, jer osim ako nije naglašeno da je ženski, podrazumeva se da je rod muški. Iako postoji nada da će ljutiti gramatičari shvatiti da upotreba zamenica „on ili ona“ (ili, ne daj bože, „ona ili on“) umesto samo „on“, nije najgora stvar na svetu, ukidanje generičkog muškog roda rešilo bi samo pola problema. Androcentričnost je toliko ukorenjena u našu psihu da se i zaista rodno neutralne reči tumače kao da pripadaju muškom rodu.

Studija iz 2015. godine potražila je pet najčešće korišćenih reči za ljude u radovima na temu interakcije čovek–računar objavljenim 2014. Pokazalo se da su sve one navodno rodno neutralne: „korisnik“, „učesnik“, „osoba“, „dizajner“ i „istraživač“*.³⁹ Na tome svaka čast osobama koje se bave ovom oblašću. No, naravno, postoji začkoljica. Kad je učesnicima i učesnicama u studiji rečeno da 10 sekundi razmišljaju o jednoj od tih reči i da je onda nacrtaju, ispostavilo se da nisu oba roda podjednako često zastupljena. Muškarci su samo „dizajnera“ predstavili kao muškarca u manje od 80% slučajeva (mada je i ta brojka bila blizu 70%). „Istraživača“ su češće prikazivali bez roda nego kao ženu. Žene su bile malo manje rodno pristrasne, ali u načelu su rodno neutralne reči češće tumačile kao da su muškog, a ne ženskog roda. Samo su rečima „osoba“ i „učesnik“ (kojima je 80% muškaraca pripisalo muški rod) podjednako pripisivale oba roda.

Ovaj obeshrabrujući nalaz u skladu je s rezultatima višedecenijskog sprovođenja eksperimenta „nacrtaj naučnika“. Velika većina učesnika i učesnica crta muškarce (pristrasnost je ranije bila tako ekstremna da su nedavno svetski mediji oduševljeno preneli istraživanje u kome je 28% dece nacrtalo žene, smatrajući to velikim napretkom).⁴⁰ Takođe, u skladu je sa zabrinjavajućom studijom iz 2008. u kojoj su pakistanski učenici i učenice (od devet i deset godina) dobili zadatak da nacrtaju „nas“.⁴¹ Nijedan učenik i skoro nijedna učenica nisu nacrtali žene.

Ni životinje nisu pošteđene našeg tumačenja sveta kao prevashodno muškog: kad su u jednoj studiji pokušali da ih podstaknu da vide rodno neutralnu plišanu igračku kao ženku

* Na engleskom ove reči nemaju obeležje roda. Na srpskom je za njih (osim u slučaju reči „osoba“, koja je zaista rodno neutralna) naveden „generički“ muški rod, koji bi trebalo da obuhvata i ženski, ali i dalje snažno konotira muški rod, što samo potvrđuje autorkinu poentu. (Prim. prev.)

koristeći ženske zamenice, deca, roditelji i vaspitačice i dalje su uglavnom koristili zamenicu „on“. ⁴² Studija je zaključila da životinja mora da bude „naglašeno feminizovana“ da bi tek onda „nepunih 50% učesnika i učesnica počelo da govori o njoj u ženskom rodu“.

Ako ćemo pošteno, to nije tako nerazumna pretpostavka: takve stvari često i jesu muškog pola. Međunarodna studija iz 2007. koja je analizirala 25.439 likova iz dečjih TV emisija otkrila je da samo 13% likova koji nisu ljudi ima ženski pol (za ljudske likove, brojka je malo bolja, mada iznosi samo 32%). ⁴³ Analiza filmova prikladnih za decu koji su objavljeni od 1990. do 2005. pokazala je da samo 28% uloga s tekstom pripada ženskim likovima. I, što je možda još značajnije u kontekstu priče o muškarcu kao standardu, u scenama s velikim brojem ljudi žene su činile samo 17%. ⁴⁴

Pored toga što dobijaju više uloga, muškarci provode duplo više vremena na ekranu – ili skoro triput više, kad muškarac igra glavnu ulogu, što je slučaj u većini filmova. ⁴⁵ Samo kad žena ima glavnu ulogu, zastupljeni su podjednako (iako biste možda očekivali da će žene dominirati). Takođe, muškarci imaju više teksta – u načelu dvostruko više od žena; trostruko više u filmovima s muškim protagonistom; i skoro dvostruko više u filmovima s junakom i junakinjom. Samo u retkim filmovima s glavnom junakinjom muški i ženski likovi podjednako su zastupljeni na ekranu.

Ovaj disbalans ne postoji samo u filmovima i na televiziji već svuda oko nas.

Prisutan je kad je reč o statuama: kad sam izbrojala sve statue u bazi Udruženja za javne spomenike i skulpture Velike Britanije, otkrila sam da postoji više statua muškaraca po imenu Džon nego znamenitih žena nekraljevskog porekla (za činjenicu da je brojka koja uključuje žene kraljevskog porekla veća zaslužna je kraljica Viktorija, čijem se entuzijazmu za postavljanje sopstvenih statua divim).

Prisutan je kad je reč o novčanicama: Engleska banka je 2013. objavila da će zameniti jedinu žensku istorijsku ličnost na svojim novčanicama još jednim muškarcem (lično sam sproveda uspešnu kampanju protiv toga, a slične kampanje pojavile su se i u drugim zemljama, uključujući Kanadu i SAD).⁴⁶

Prisutan je u vestima: od 1995, na svakih pet godina, Projekat za monitoring globalnih medija (*Global Media Monitoring Project*) procenjuje zastupljenost žena u svetskim štampanim i radiodifuznim medijima. U izveštaju objavljenom 2015. navodi se da su „žene u novinskim, televizijskim i radijskim vestima zastupljene sa samo 24%, isto kao i 2010“.⁴⁷

Prisutan je i u udžbenicima. Tridesetogodišnje proučavanje udžbenika za jezik i gramatiku u zemljama poput Nemačke, SAD, Australije i Španije pokazalo je da se muškarci mnogo češće pominju u primerima (u proseku, razmera je 3:1).⁴⁸ Američko istraživanje osamnaest popularnih srednjoškolskih udžbenika iz istorije objavljenih od 1960. do 1990. pokazalo je da su slike imenovanih muškaraca brojnije od slika imenovanih žena u razmeri 100:18 i da samo 9% imena u indeksu pripada ženama (brojka koja se zadržala u reizdanju jednog od tih udžbenika iz 2002).⁴⁹ Godine 2017. analiza deset udžbenika iz uvoda u političke nauke otkrila je da se žene u proseku pominju na samo 10,8% stranica (u nekim udžbenicima ta brojka iznosi samo 5,3%).⁵⁰ Isti stepen pristrasnosti otkrile su i novije analize jermenskih, malavijskih, pakistanskih, tajvanskih, južnoafričkih i ruskih udžbenika.⁵¹

Ova kulturološka androcentričnost toliko je rasprostranjena da su tvorci čuvene SF akcione video-igre *Metroid* upravo na nju računali kad su poželeti da iznenade korisnike. „Pitali smo se kako da ih iznenadimo i razmatrali mogućnost da Samus [glavni lik] skine šlem. Onda je neko rekao: 'Svi bi se šokirali kad bi se ispostavilo da je Samus žensko!'“⁵² Da ne bi bilo zabune, prikazali su je u roze bikiniju i zavodljivoj pozi.

Metroid ipak ostaje izuzetak u svetu video-igara. Iako je izveštaj Istraživačkog centra Pju⁵³ 2015. objavio da u Americi podjednak broj muškaraca i žena igra video-igre, samo 3,3%⁵⁴ igara predstavljenih na konferencijama za novinare tokom sajma E3 2016. godine (najvećeg svetskog sajma video-igara) imalo je ženske glavne likove. To je još manje od cifre za 2015. godinu, kada je, prema izveštaju organizacije *Feminist frikvensi*, iznosio 9%.⁵⁵ Ako se ženski likovi i pojave u igri, to se često prikazuje kao samo jedna od mogućnosti. Na sajmu E3 2015. godine producent igre *Fallout 4* Tod Hauard pokazao je kako se lako prelazi iz muškog u ženski lik, a onda je do kraja demonstracije zadržao mušku verziju.⁵⁶ Kao što je *Feminist frikvensi* primetio u svom izveštaju o sajmu E3 2016: „Junaci su po prirodi stvari muškarci.“⁵⁷

Posledica ove duboko androcentrične kulture jeste to da su muško iskustvo i muška perspektiva počeli da se smatraju univerzalnim, dok se žensko iskustvo – iskustvo polovine svetske populacije – smatra specifičnim. Pošto je sve muško univerzalno, kad je profesorka s Univerziteta Džordžtaun nazvala kurs književnosti „Beli muški pisci“, to je bila glavna vest, dok brojni kursevi o „ženama piscima“ prolaze nezapaženo.⁵⁸

Pošto je sve muško univerzalno (a žensko specifično), film o borbi Britanki za pravo glasa oštro se kritikuje (i to u *Gardijanu*) kao „neobično hermetičan“ jer se ne bavi Prvim svetskim ratom – što, nažalost, dokazuje da opaska Virdžinije Vulf iz 1929. („Ovo je važna knjiga, pretpostavlja kritičar, jer se bavi ratom. Ovo je beznačajna knjiga jer se bavi osećanjima žena u salonu“) važi i danas.⁵⁹ Zbog toga V. S. Najpol kritikuje pisanje Džejn Ostin kao „usko“, dok s druge strane niko ne očekuje da se *Vuk s Vol strita* pozabavi Zalivskim ratom, niti da norveški pisac Karl Uve Knausgor piše o bilo kome drugom osim o sebi (niti da citira više od jedne spisateljice) da bi ga *Njujorker* hvalio što iznosi „univerzalne strahove“ u svojoj šestotomnoj autobiografiji.

Zbog toga stranica engleske fudbalske reprezentacije na *Vikipediji* govori o muškoj reprezentaciji, dok se ženska stranica zove „Engleska ženska fudbalska reprezentacija“. Zato na *Vikipediji* od 2013. postoji podela na „Američke romanopisce“ i „Američke žene-romanopisce“. Zbog toga je analiza stranica na *Vikipediji* na raznim jezicima sprovedena 2015. otkrila da članci o ženama sadrže reči poput „žena“, „žensko“ ili „dama“, dok članci o muškarcima ne sadrže reči „muškarac“, „muško“ ili „džentlmen“ (jer se muški pol podrazumeva).⁶⁰

Period od četrnaestog do sedamnaestog veka nazivamo „renesansom“, premda to, kako ističe socijalna psihološkinja Kerol Tavis u svojoj knjizi *Greške u vezi sa ženama (The Mismeasure of Woman)* iz 1992, nije bila renesansa za žene, koje su i dalje bile isključene iz intelektualnog i umetničkog života. Osamnaesti vek smatramo dobom prosvetiteljstva, iako je proširivanje „prava čoveka“ podrazumevalo i „smanjenje prava žena, kojima je uskraćena kontrola nad sopstvenom imovinom i zaradom i zabranjeno više obrazovanje i profesionalna obuka“. Staru Grčku smatramo kolevkom demokratije iako je ženska polovina populacije bila izuzeta iz glasanja.

Godine 2013. mediji su hvalili britanskog tenisera Endija Marija što je okončao „sedamdesetsedmogodišnje čekanje“ da vimbldonska titula ostane u Britaniji, iako je Virdžinija Vejd pobedila 1977. Tri godine kasnije sportski novinar obavestio je Mariju da je „prvi čovek koji je osvojio dva olimpijska zlata u tenisu“ (Mari je tačno odgovorio da su „Venus i Serena osvojile po četiri“).⁶¹ U SAD je opšteprihvaćena činjenica da njihov fudbalski tim nikad nije pobedio na Svetskom prvenstvu, niti čak ušao u finale – iako jeste. Ženska reprezentacija pobedila je četiri puta.⁶²

U proteklih nekoliko godina bilo je hvale vrednih pokušaja suprotstavljanja ovoj upornoj kulturološkoj pristrasnosti, ali oni često nailaze na otpor. Kad je *Marvel komiks* predstavio Tora kao ženu,⁶³ fanovi su se pobunili – iako, kako je istakao časopis

Vajerd (*Wired*), „niko nije ni pisnuo“ kad su Tora zamenili žabom.⁶⁴ Kad je franšiza *Ratovi zvezda* izbacila dva filma zaredom sa ženom u glavnoj ulozi, krici negodovanja⁶⁵ odjekivali su muškosferom.* *Doktor Hu*, britanska naučnofantastična serija koja se prikazuje dugi niz godina, govori o vanzemaljcu koji povremeno menja oblik. U prvih dvanaest inkarnacija bio je muškog roda. Međutim, 2017. godine Doktor se prvi put pretvorio u ženu. Kao odgovor na to, glumac Piter Dejvison, koji je ranije tumačio Doktora, izjavio je da „sumnja“ u to da je mudro tu ulogu poveriti ženi.⁶⁶ Više mu se sviđala ideja o Doktoru kao „dečku“ i žalio je za „gubitkom uzora za dečake“. Ozlojeđeni muškarcima na *Tviteru* su pozivali na bojkot serije, osuđujući tu odluku kao „politički korektno“ i „liberalno“ moralisanje.⁶⁷

Kolin Bejker, čije je telo Doktor preuzeo nakon Pitera Dejvisona, nije se složio sa svojim prethodnikom, ističući da su dečaci „poslednjih pedeset godina imali uzor“. Uostalom, zapitao se, da li je nužno da uzor bude istog roda kao vi? „Zar ne možete da budete uzor kao čovek?“ Ne, Koline, jer, kao što smo videle, „čovek“ obično znači „muškarac“. Iako je dokazano da žene mogu do određene mere da se poistovete s muškim uzorima, obrnuto ne važi. Žene kupuju knjige koje govore o muškarcima i koje su napisali muškarcima, dok muškarcima ne kupuju knjige koje govore o ženama i koje su napisale žene (bar ne često).⁶⁸ Kad su autori serijala avanturističkih video-igara *Assassin's Creed* 2014. objavili da u novom multiplejer režimu neće postojati lik ženskog ubice, deo muških igrača bio je zadovoljan tom odlukom.⁶⁹ Govorili su da bi zbog ženskog lika izgubili interesovanje za igru.

Novinarka Sara Dajtum ne uvažava ovaj argument. „Nemojte, molim vas“, negodovala je u kolumni. „Igrali ste kao

* Engl.: *manosphere*. Naziv za veb-sajtove, blogove i onlajn forume poznate po afirmisanju maskuliniteta, neprijateljstvu prema ženama, antifeminizmu i mizoginiji. (Prim. prev.)

plavi jež. Kao kibernetски poboljšani svemirski marinac. Kao ukrotitelj zmajeva, pobogu. [...] Ali nekako ne možete da pojmite da žene mogu da budu aktivni junaci s bogatim unutrašnjim životom?“⁷⁰ Strogo uzev, Sara Dajtum je u pravu. Muškarcima *bi trebalo* da bude lakše da zamisle sebe kao ženu nego kao plavog ježa. S druge strane, ona greši, jer taj plavi jež poseduje jednu važnu sličnost s muškim igračima, važniju od poklapanja vrste, a to je činjenica da je jež Sonik mužjak. To znamo jer nije ružičast, nema mašnu u kosi i ne smeška se. Njegov rod je standardni, neobebežen. Nije atipičan.

Ovakve negativne reakcije na uvođenje žena mogu se videti u svim oblastima kulture. Kad sam 2013. godine vodila kampanju da se na poledini engleskih novčanica nađe i ženska istorijska ličnost, neki muškarci su toliko pobesneli da su osetili potrebu da mi prete silovanjem, sakaćenjem i smrću. Naravno, nisu svi protivnici kampanje išli tako daleko, ali osećaj nepravde bio je očit i u odmerenijim odgovorima koje sam dobila. Sećam se prigovora jednog muškarca: „Ali žene su sad svuda!“ S obzirom na to koliko sam se borila za uključivanje jedne žene, to očigledno nije tačno, ali njegov stav je indikativan. Ti muškarci i najmanje prisustvo žena doživljavaju kao veliko nepoštenje. Što se njih tiče, ravnopravnost već postoji, a isključivo muški sastav predstavlja samo objektivni odraz zasluga.

Pre nego što je popustila, i Engleska banka je odsustvo žena na novčanicama branila argumentom o meritokratiji: tvrdili su da su istorijske ličnosti odabrali prema „objektivnim kriterijumima“. Da bi je uvrstili na „zlatnu listu velikana naše prošlosti“, osoba mora da ispunjava sledeće uslove: da bude poznata; da ima dobru umetničku sliku; da ne bude kontroverzna; i da je dala „značajan, opštepriznat doprinos koji je doneo dugotrajnu korist društvu“. Pročitavši ove subjektivne vrednosne odrednice, shvatila sam kako se na novčanicama našlo pet belih muškaraca: zbog odsustva istorijskih rodno osetljivih podataka, žene imaju manje šanse da ispune ove „objektivne“ kriterijume.